

اخلاق و تربیت ایرانیان باستان

دکتر اسماعیل حاکمی - استاد دانشگاه تهران

می‌کردند، چنان‌که حکیم نظامی در **هفت پیکر** به این موضوع اشاره کرده است:

هنر آموز کز هنرمندی
درگشایی کنی نه دربندی
هر که ز آموختن ندارد ننگ
دُر برآرد ز آب و لعل از سنگ
و آن که دانش نباشدش روزی
ننگ دارد ز دانش‌آموزی
ای بسا تیر طبع کاهل کوش
که شد از کاهلی سفال فروش

وی بسا کوردل که از تعلیم
گشت قاضی القضاة هفت اقلیم
در **شاهنامه**ی فردوسی ضمن اندرزهای بزرگمهر در بزم
نوشیروان چنین آمده است:

همه روشنی مردم از راستی ست
ز تاری و کژی ببااید گریست
ز نیرو بود مرد را راستی
ز سستی دروغ آید و کاستی
به دانش بود جان و دل را فروغ
نگر تا نگردی به گرد دروغ...
یکی دیگر از تعالیم عالی ایرانیان باستان، دوستی و آمیزش با
نیکان و دوری‌جستن از بدان بوده است. **لبیبی**، شاعر دوره‌ی غزنوی،
گفته است:

گویند نخستین سخن از نامه‌ی پازند
آن است که با مردم بداصل میبوند
همین مضمون را **حافظ** در ضمن غزلی چنین سروده است:
نخست موعظه‌ی پیر صحبت این حرف است
که از مصاحب ناجنس احتراز کنید
از جمله‌ی اعتقادات و آداب ایرانیان باستان، پاره‌ی آموزش‌های
مخصوص بوده که در موارد به‌خصوص مانند تهمت‌زدن و
شکایت‌کردن صورت می‌گرفته است. مانند: از میان آتش گذشتن و

عوامل اولیه‌ی تعلیم و تربیت در ایران باستان عبارت بودند از:
توجه به دین، نیکوکاری، احترام به مقام معلم، راستگویی، جوانمردی،
میهن‌دوستی، انواع ورزش‌ها و حرکات بدنی از قبیل شکار،
تیراندازی، چوگان‌بازی، شنا و مانند این‌ها و در مورد دختران
خانه‌داری و انجام وظایف مادری. و همین هنرها و خصایص است
که در کتاب‌هایی چون **قابوس‌نامه**ی عنصرالمعالی، **بوستان**
سعدی، **اخلاق ناصری** خواجه نصیر طوسی، **ادب‌الوجیز** ابن مقفع
(ترجمه‌ی خواجه نصیر) و **جام جم** اوحدی مراغه‌ای از آن‌ها سخن
رفته است. اوحدی در مثنوی «جام جم» گوید:

واجب آمد بر آدمی شش حق اولش حق واجب مطلق
بعد از آن حق مادر است و پدر حق استاد و آن پیغمبر
اگر این چند حق به‌جا آری رخت در خانه‌ی خدا آری...

در نزد ایرانیان باستان، مقام معلم مقامی شامخ بوده و در کتاب
اوستا، زرتشت معلم خوانده شده است.

مهم‌ترین قسمت برنامه، پرورش دینی و اخلاقی بود که در
جامعه کمال ضرورت را داشت. در پرورش اخلاقی، نکته‌ی که
فوق‌العاده مورد توجه بود، راستی‌ست که در سراسر **اوستا** تکرار و در
مورد آن تأکید شده است و در ادبیات دوران اسلامی نیز رعایت آن
بسیار مهم شمرده شده است. به‌طوری که در **شاهنامه**ی فردوسی و
بوستان سعدی و **جام جم** اوحدی و سایر کتب اخلاقی و تربیتی به
کرات بر رعایت آن توصیه و تأکید شده است. اوحدی گوید:

راستی کن که راستان رستند در جهان راستان قوی دستند
این راستی زاده‌ی نیروی جسمی ست و برای حصول آن و
تصفیه‌ی روح، نخست باید به پرورش جسم پرداخت:

ز نیرو بود مرد را راستی ز سستی کژی زاید و کاستی
هرودوت، مورخ یونانی، نوشته است که: ایرانیان سه چیز به
فرزندان خود می‌آموزند: سواری، تیراندازی و راستگویی. ناخوشی
منسوب به اهریمن است و به واسطه‌ی او وارد تن و مایه‌ی اختلال
می‌شود و به این عقیده معتقد بودند که عقل سالم در بدن سالم است
و از این رو جوانان را به کسب هنر در عرصه‌های مختلف تشویق

دکتر سید امیر محمود انوار

استاد ادب و عرفان دانشگاه تهران

تجلیل حاکمی و چه کاری ستوده است
آری محققان به چنین کار رو کنند
آری شهید علم و مؤذن به کوی یار
گردیده عاشقان همه دل سوی او کنند
او حاکم است شعر و ادب را به ملک عشق
از عدل و رای و دانش او گفت و گو کنند
قلبش مظاهری ست ز انوار معرفت
دانشوران ز دانش دل جست و جو کنند
رندان باده‌نوش به میخانه‌اش روان
گردیده، از شراب وفا در سبو کنند
تا مست لطف و مهر و صفایش شوند و در
بستان معرفت گل معنایش بو کنند
بلبل شوند بر گل و انوار فضل او
در عالمی به غلغل خود های و هو کنند

احمد نیکوهمت

این نیز شعری ست که احمد نیکوهمت (رییس انجمن سخنوران ایران) سروده و در مجلس بزرگداشت دکتر اسماعیل حاکمی در انجمن ادبی حسینی‌ای ارشاد خوانده‌اند:

حاکمی را می‌ستایم بارها و بارها
آفرین بر او و آن اندیشه و پندارها
رادمردان حسن خدمت را ستایش کرده‌اند
هست عبرت اوستادان را از این کردارها
حاکم والا! بمانی جاودان و سرفراز
لطف گفتارت بود چون نزهت گلزارها
حکم والایت به ملک معرفت باشد روا
تا که سبیری دارد این چرخ و فلک در کارها
هست آثارت چو گنجی جاودان و پایدار
زین خزائن بهره‌ها باشد برای مارها
حکم او باشد کلید حل مشکل در علوم
باشد این فرهنگ و دانش بهترین معیارها
همت والای استادان دانش واضح است
آفرین بر دانشی مردان و دانشیارها

سوگند خوردن. در داستان سیاوش می‌خوانیم که برای اثبات بی‌گناهی وی، بر آن قرار دادند که از میان آتش بگذرد و چون سیاوش از میان آتش تن‌درست به در آمد، بی‌گناهی‌اش ثابت شد.

بر سر سفره، همواره دعای مخصوص می‌خواندند و شاخه‌های انار و سایر درختان بر سر سفره می‌نهادند که بدان‌ها «برسم» گویند و این کار را نشانه‌ی شکرگزاری و طلب برکت از یزدان می‌دانستند. همچنین عقیده داشتند که کارهای خوب از قبیل: خانه‌ساختن، احیای زمین، بذرافشانی و درختکاری، کندن کاریز، تربیت حیوانات و مانند این امور، خیر دو جهانی را در بر دارد.

آثار بازمانده از ایرانیان باستان، مانند: سنگ‌نبشته‌ها، الواح سفالی و فلزی، مُهرها، کتاب‌ها و رساله‌ها، بویژه اندرزنامه‌ها و بناهای تاریخی، یادآور مجد و عظمت گذشته‌ی این مرز و بوم کهن‌سال است. نیاکان بزرگوار و نام‌آور ما، در راه حفظ و آبادانی ایران عزیز جانفشانی‌ها و فداکاری‌ها نموده‌اند. باشد که با تاسی به کردار شایسته‌ی آنان، ما نیز در سربلندی میهن عزیز خود کوشا باشیم و با حکیم ناصر خسرو هم‌صدا شویم که:

نامه‌ی شاهان عجم پیش خواه

یک‌سره بر خود به تأمل بخوان

کوت فریدون و کجا کی قباد

کوت خجسته علم کاویان؟

سام نریمان کو و رستم کجاست

پیشرو لشکر مازندران؟

فهرست منابع

- ۱- شاهنامه‌ی فردوسی، به کوشش دکتر محمد دبیرسیاقی، کتاب‌فروشی علمی، ۱۳۳۵.
- ۲- دیوان اوحدی مراغه‌ای به ضمیمه‌ی مثنوی جام جم، به تصحیح استاد سعید نفیسی، امیرکبیر.
- ۳- هفت پیکر نظامی، به تصحیح حسن وحید دستگردی، کتابفروشی ابن‌سینا، ۱۳۳۴.
- ۴- طیران آدمیت، اسماعیل حاکمی، مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۸۲.
- ۵- سیر فرهنگ در ایران، دکتر عیسی صدیق اعلم، مؤسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. ■

تجلیل حاکمی

اخیراً دو مجلس نکوداشت برای دکتر اسماعیل حاکمی (استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران)، یکی در انجمن آثار و مفاخر فرهنگی (به دعوت دکتر مهدی محقق) و دیگری در انجمن شعر و ادب حسینی‌ای ارشاد (به دعوت احمد نیکوهمت) برگزار شد. شعر زیر را که تاکنون در جایی چاپ نشده است، دکتر انوار با التزام به نام همکاران خود در دانشکده‌ی ادبیات دانشگاه تهران، به همین مناسبت ساخته‌اند. در این اثر به ترتیب به دکتر جلیل تجلیل، دکتر اسماعیل حاکمی، دکتر غلام‌رضا ستوده، دکتر مهدی محقق، دکتر جعفر شهیدی، دکتر مؤذنی، دکتر مظاهر مصفا، دکتر محمود انوار، دکتر روح‌الله عالمی و... اشاره شده است: